

բանականներ, որոնց մէջ նշանաւոր է Զմիւռնիայի առաջնորդ Տ. Մեթրիսեզէկ Արքեպիսկոպոսի իմաստալի և սրբ-տամորմոր ճառը:

Յաւիտեանական հանգիստ քրտնաջան վաստակաւորին:

ՄԱՄՈՒԼԻ ՍՏՈՒԵՐԸ

Որքան էլ կամենանք լաւատես լինել, չենք կարող ուրա-նայ, որ Վեներտիկի Ղազար կղզու միաբանները չեն սիրում ոչ սխալ գղալ և ոչ խրեանց նախորդաց վրայ սխալ յիշել. այս բնական հետեութիւն է անսխալականութեան դաւանանքի: «Լուսնայի» անցեալ համարում տպուած Շիրակաւանի ժողովը յօդուածը, վրդովել է «Բազմավէպի» խմբագրութեան և մէկը խօսելով ու դովաւանելով այդ համարը, յարձակում է, նախ հայհոյելով ինձ՝ իբր թէ ևս ատելութեամբ տողորուած եմ կաթողիկէութեան (") դէմ (եղուիթութեան դէմ այո՛) և ապա սխալ է գտնում մեր ասածը թէ Չամչեանը վերագրում է Քաղկ. դէմ գումարում Մանազկերտի հայ-ասորական ժողովը ոմն Յովհ. Մանազկերտցու և հ. Զ. նոյնը ակնարկում է իւր «Եղուիթեան պատմութեան» մէջ. և ասում է այդ խօսքի աւրուեստակը թէ Չամչ. ընդունում է Օձնեցու ժողովը և հերքում է «վաւերականութիւնը» Յ. Օձնեցւոյ՝ ընծայուած պատմութեան մը այդ ժողովոյն վրայ. այլև հ. Զ. այդ է կրկնած:

Թող գիտենայ հ. Տ. Ս., որ խօսքը Մանազկերտի այն ժողովի մասին է, որ գումարուել է Ասորոց հետ ընդդէմ Քաղկ. ի և այն գրութեանց, որոնք այդ են հաստատում: Իսկ Չամչեան իւր պատմութեան Բ. 352—353 բացէ ի բաց վերագրում է Օձնեցու այդ ժողովը ոմն Յովհաննէս Մանազկերտցու, իւր ստեղծած տեղապահին, որ ժողով գումարելու այնքան իրաւասութիւն ունէր, որքան հ. Տ. Ս. ճշմարտութիւնը խոստովանելու: Իսկ 577—630 ոչ թէ մի պատմութեան վաւերականութիւնն է հերքում, այլ պնդում է՝ որ Օձնեցին խօսքով, գործով ու ժողովով հակառակ չէ եղել Քաղկ. ին, Հարցը միայն այդ կէտի վրայ է և այդ «մոլորութիւնն» ու «հատութիւնն և դրուածները» Հ. Գ. Զ. Չամչեանի վրայ յենուելով մեր պատ-

մըլայց ումանց (""') մէջ Օձնեցուն և Յովհան Մանազկերտցուն շփոթած է համարում: Պարզ չէ:

Իւր խօսքի արուեստակութիւնից ոչինչ չշահելով Կ. Տ. Ս. ասում է՝ իբր թէ Խոսրովիկը գանգառում է Օձնեցու դէմ գաւանսափոխութեան համար, ըստ որում և նմանում է ջրի մըլայից խռիւ բռնող խեղդուողի, և իւր խօսքին հաստատութիւն է բերում, որ Տաշեանն էլ այդ է խոստովանում: Բայց Կ. Տ. Ս. կարող էր նեղութիւն քաշել նայել նոյն իսկ զընդաց մէջ և կտեսներ, որ այդտեղ ոչ անուն կայ, ոչ կոթողիկոս է յիշուած և ոչ էլ յովտի չափ հիմք կայ կարծելու թէ նա Հայոց առաջնակարգ հոգեւորական է: Ասողիկի, Կիրակոսի, Միքայէի, Օրբէի, Վարդանի, Մխիթ. Արեւանեցու, այլ և Հայրապետի բանախօսութեան, Արուսեակոսի, Արշարունու դիմաց Կ. Տ. Ս. օճառի փամփուշտ է փայլատակեցնում (հմտ. Հայաս. եկեղ. և Բիւզ. ժող. պար. ժԲ.):

Յետոյ ասում է Կ. Տ. Ս., որ Յովհաննու թարգմանչի յիշած եռետիկոսը Աշոտ Մսակերի ժամանակ (+720) է եղել, որ և հաստատում է Վարդանի և Մխիթար Արեւանեցու (Կ. Տ. Ս. չգիտէ վերջինիցս լինելը, այլ հ. Գ. Զ.-ից) վկայութեամբ, բայց չէ կարողացել տեսնել Վարդանի 78 և 82 էջերում թէ ինչպէս է Նանա սարկաւադը մինչև 862 թիւը ապրել ու ներկայ եղել Շիրակաւանի ժողովում. կամ ինչպէս է Բուղայի մօտ գերի ընկել և հայերի հետ տարիներ յետոյ ազատուել. տեսէք ձեր պաշտած Չամչեանը Բ. 451-678. չլինի թէ Նանա ապրած համարէք աւելի քան 160 տարի՜! Ձեր օգտի համար ամեն ինչ հնարաւոր կը դարձնէք: Ականատեսի խօսքը մերժէ՞ք ուրեմն ժԳ. և ժԴ. դարերի պատմաց խառնուած թուերով:

Ապա Կ. Տ. Ս. զրպարտում է ինչ իբր թէ «անուղղակի» եմ ուզում իմանալ ժողովի որոշումը մինչդեռ հրատարակուած են կանոնները: Դուք մրտեղից գիտէք որ ժողովի որոշումը այդ նշովքներն են. չէ որ ես ունիմ թէ տպածները և թէ զընդգրբը, որտեղ այդ նշովքները միայն Վահանի առաջարկութիւնն է: Կ. Տ. Ս. իւր հիւսուածքը վերջացնում է նկատելով թէ Չամչիւր ասել է, որ Մառտը կեղծ թուղթ է գրել: Դուք էլ Կ. Տ. Ս., կարող էք շատ շոյել ձեր երևակայութիւնը ըստ քմաց մտքեր ծնելով, այլ սակայն ազացուցանել է պէտք. մենք անխալաղանութիւն չենք ընդունում. և արժէ խօսել

ձեր գիտութեան ակներև դիմակի դէմ:

Սև դուռը ու ձեր նմանիք թէ որքան դիմակաւորուած էք յայտնապէս և սրբան մոլի կուսակցական ուսա թարմ փաստեր:

Ոմն թորոսեան թարգմանելով Կեղցերի «Փաւստոս Բիւզանդը», յառաջաբանում գրում է. «բայց ամենէն աւելի կարևոր կէտը, որ և դուք է բովանդակ գրութեան նպատակը կը կազմէ, այն է թէ ս. Լուսաւորիչը Վաղարշապատի մէջ չէ հիմնած նախկին ազգային եկեղեցին Մայր եկեղեցին, այլ Տարոնոյ Աշտիշատ քաղաքին մէջ... Իրողութիւն մ'է այս—ոչ ամե. նուն ախորժելի—պատմական փաստերով (?) հաստատած, որ իրմէ նախորդ գիտնոց տեսութենէն վերապել էր, և որով կը տապալին շատ մի երևակայեալ շէնքեր, չափազանց պահանջներ, կարծեցեալ իրաւասութիւններ...»

Այս ցնդած խօսքերի հեղինակը արդեօք չպէտք է գիտեանար, որ նախ Կեղցերի նպատակը գոյէ չափ անգամ այդ եղած չէ, այլ Փաւստոսի արժէքը ցոյց տալն է մեր եկեղեցու նկատմամբ: Նրկրորդ՝ պէտք է հասկանար, որ Տարոնի եկեղեցին էլ Հայաստանումն է, որպէս և Ս. Թադէոսի վանքն Արտազում և ուրիշ շատ եկեղեցիներ նաև նախքան Ս. Լուսաւորիչը: Այլ և որ Ս. Լուսաւորիչը Տրդատին բժշկելուց յետոյ կոյսերի վկայարանները չինեց և Ս. Էջմիածինն ըստ տեսեալի ձևակերպեց ու շրջապատեց: Նրկրորդ՝ կարող էր մոլեռանդութիւնը թողնել և կարգաւ զօրօր. Բիւզանդի երես. 32 (Պետերբ.), որտեղ Վաղարշապատի ճախ եկեղեցին, իւր պատին ունէր վայելչապէս:

Վերջապէս եթէ այդքան կորուլաբիւ էք, հապա քաջութիւն ունեցէք խոստովանելու, որ ոչ թէ մի հայագէտ, այլ բազմաթիւ լատինագէտ ու յունագէտ պատմաբան գիտնականներ անթիւ փաստերով ապացուցել են Պետրոսի Հռովմում բնաւ ՉԵՂԱԾ լինելը:

Ահա որպիսի կուսակցական խաւարով քողարորդուած էք դուք և ձեր նմանիք, Կ. Տ. Ս.:

Բայց ահա և յունիսի տետրը. սկզբի հատածում Հ. Ս. Նրեմ. Կրօնի և ազգութեան վրայ է խօսում, շտապում է ոգււորուիլ բանաստեղծի խօսքերով և նոյն իսկ գրութեան վերջում ասում է նախ թէ՛ «Կաթողիկէ (իմա Հռովմէական) քահանային դաւանանքն ամենափոքր տարբերութիւն մը միայն ԼՈՒՄԵՑ Ա.

ունի լուսաւորչականինէն: ("") և յետոյ՝ ուրիշ խօսքերով մօտաւորապէս այս է տսում. ըստ բանաստեղծին մենք եղբայրներ ենք, ահա բողոքականք գողանում են ձեր գառներէց. երբ մի քանիսն էլ մինք ենք գողանում, ինչո՞ւ էք գողում, բողոքում, չէ որ եղբայր ենք:

Մէթէ բողոքականի գողութիւնը կարգաւորացնի ձեր գողութիւնը, Հ. Նրեմ, Նղբայրութեան հիմքը սէրն ու համբերատարութիւնն է և ոչ թէ Հռովմէական մոլեռանդութիւնը և յաճիլ ընդ ծով ցամաք առնել եկամուտ մի. և յորժամ լինիցի՝ առնէք որդիս գեհեհի կրկին ևս քան զձեզ¹⁾:

Մի երկու խօսք էլ Կ. Տ. Ս.-ի և նմանեաց դաշնակցի մասին:

Լօյսլա գրքի մատենախօսութեան մէջ անցեալ «Լուսմայում» մի փոքրիկ նկատողութիւն էինք արել՝ որ «կարելի պէտք է լինէր առաջարկելու կազմողին՝ լրացնել նկատուած պակասները և նորից ներկայացնել ընկերութեան: Չլինի՞ թէ նոր սկզբունքներով են առաջնորդում բացասական կեանքի այդ նոր պահպանողականները: Յետոյ ասել էինք, որ տեղի սղութիւնը և մատենախօսական նեղ շրջանակը թոյլ չեն տալիս բովանդակութեան վրայ մանրամասն խօսելու:

Մերժողներին նախագահ Լէօ չէ կարողացել տանել մեր հարցականը և ելել է մի բան ասելու: Մի մեծ նամակով ասում է՝ որ ընկերութեան յանձնարարութեամբ է գիրքը գրուել, որ հեղինակը պէտք է յիշէր իւր աղբիւրները, որ թարգմանել է

¹⁾ Մազալու է յիշեալ թերթի վերաբերմունքն առ «Մշակ».
հ. Նրեմ, մի շարք արամազդական ներբողներ է անում և յետոյ կամ ի միջի այլոց ասում է, որ նա բարձր դիրք կունենայ. «եթէ իւր թերթերէն պակաս չընէ դէպի ողջմտութիւն, գիտութիւն, յառաջագիմութիւն մղող ընտիր և ամփոփ առաջնորդող յօդուածներ. զորս ի գործ կը դնէր իւր հիմնադիրը: «Մշակ» աւելի ուղղամիտ ընթացք մը բռնած կըլլայ, եթէ իւր գրիչը միջնադարեան (!!)

կրօնից իբր խարազան և Տարալինականութեան իբր դափնիի տերև չգործածէ: 1899 է. 338.
«Մշակ իր խարազանը գեռ կը շարժէ. Ռընան, Տարուին, Զօլայ կը պաշտպանուին, թող պաշտպանուին, միայն չի մոռանանք՝ որ առանց կրօնի հայութիւնը դիակ մընէ»: Այս ամենն այն լրագրի մասին է ասում, որի մասին նոյն յօդուածում գրում է. «որ դիտէ պատուոյ արժանաւորին արժանիքը». 1900 № 11, էջ 512.

Բրկովի գրքից, որով հասկանայինք թէ ինչու մերժել են՝ Յետոյ ասում է, որ կաղմողը քաղուածներ է արել Նալբանդեանի յօդուածից:

Թող ընթերցողը համեմատէ. մենք ինչ ենք ասում, իսկ սա ինչ. «կազմեց» է գրուած, ուրեմն աղբիւրներից է քաղել: Չենք ուզեցել բովանդակութիւնը քննադատել, չենք որոնել աղբիւրները. մեր հարցն այլ է եղել և վերև գրուած է: Այս պարզ է:

Բայց դուք Լէօնի գէներ տեսէք. մի շարք հայհոյանքներ չարտելով ասում է. «Հայաստ. տիրացուներին՝ յատուկ է մեծ մեծ վճիռներ կարգալ, առանց կարգալու, սովորելու: Տգիտութեան յատուկ է անձնապատանութիւնը: Այդ ազդեցութիւնն է պատճառ որ աստուածաբանն ապլոմբով յայտարարում է թէ հայերէն ոչինչ չունինք եզուիտութեան մասին գրուած» . մինչդեռ Մ. Նալբ. դեռ 1857-ին է տուել Լօյօլայի և եզուիթական կարգի մանրամասն (!) պատմութիւնը *) «Թափառական Հրէայ» վէպի թարգմանութեան սկզբում:

Մենք ասել ենք իսկ եզուիթութեան մասին միայն մի գիրք գիտենք՝ «Ճիզուիթն» տպուած ի Կ. Պ., որ՝ առանց չենք — հետևաբար մեր խօսքն ամենքին մատչելի գրքի մասին է և ոչ յառաջաբանի կամ յօդուածի **): Ապլոմբ չկայ և պարբերութիւնը սկսում է «որքան ինձ յայտնի է», որ հեռու է ապլոմբից: Իսկ բարձրայօն պարոնի հայհոյանքները իրեն թողնելով հրաւիրում ենք ընթերցողի ուշադրութիւնը մի կէտի վրայ. ինձ «տգէտ» է անուանում: Որ Բրկովի տետրից ու «Թափառական հրէայի» յառաջաբանից մեծ դիտութիւն է ձեռք բերել Լէօն եզուիթների մասին, այդ իմացանք. արդեօք բարի չի լինի մեզ յայտնելու թէ ինքը գոնէ ո՞ր միջնակարգ դպրոցի ուսման դասընթացքն է աւարտել:

Ա. ՏԵՐ-ՄԻՔԷԼԻԱՆ

*) Իւր անձնական մեծամեծ արժանիքներ երևակայող պարոնն այնքան ողորմելի է, որ չգիտէ թէ եզուիթական կարգի մանրամասն պատմութիւնը հազիւ կարելի լինի անել «Թափառական հրէայ» գրքի հայերէն հատրիկ պէս երկու երեք հատորներում !!!